

УДК 351.85+316.654:94](477.54-25)"2010/2016"

DOI: 10.26565/2225-6505-2018-1-10

Д. А. Куценко

Гуманітарна Академія ім. А. Гейштора в Пултуську (Республіка Польща)

ДО ПИТАННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ХАРКОВІ В 2010-2016 РОКАХ

У статті проаналізовано, як змінилася гуманітарна політика харківської міської влади у 2010-2016 роках, як на ці зміни вплинув Євромайдан, війна на Сході України, зміна влади у 2014 році. У першій частині розглянуто, як українізовано символічний простір середмістя Харкова внаслідок дій міської влади та активістів. У другій частині статті на підставі аналізу деяких розпоряджень і програм Харківської міської ради досліджено, як змінилися культурна політика в місті і спосіб відзначення державних та місцевих свят.

Ключові слова: Харків, політика пам'яті, Євромайдан.

В статье показывается, как изменилась гуманитарная политика харьковских городских властей в 2010-2016 годах, как на эти перемены повлиял Евромайдан, война на востоке Украины, смена власти в 2014 году. В первой части рассмотрено, как было украинизировано символическое пространство центральной части Харькова в результате действий городских властей и активистов. Во второй части статьи на основании анализа некоторых распоряжений и программ Харьковского городского совета изучено, как изменились культурная политика в городе и способ празднования государственных и местных праздников.

Ключевые слова: Харьков, политика памяти, Евромайдан.

The article shows how memory politics of Kharkiv city authorities changed in 2010-2016, how this politics was affected by Euromaidan, war at the Eastern Ukraine, president elections in Ukraine in 2014. In the first part it is shown, how symbolic space of Kharkiv city space was ukrainized by authorities and local activists. Analysis of instructions and cultural programs passed by the City Council allows to make some conclusions about changes in cultural politics and way of national and local holidays celebrating in the second part of the article.

Keywords: Kharkiv, identity politics, Euromaidan.

Політика ідентичності й гуманітарна політика української влади як на державному, так і на регіональному рівнях неодноразово ставала предметом дослідження українських і західних науковців. Поняття «політика ідентичності» у статті ми розуміємо як таку політику місцевої влади, що може вплинути на ідентичність (тожсамість) мешканців міста. Складником політики ідентичності можна вважати «політику пам'яті», яка, за О. Гайдай, є «роботою з упорядкування пам'яті про минулі події, надання їм сенсу та значень» [2, с. 13], а, на думку О. Гриценка, «цілеспрямованими діями чи утриманням від дій держави (чи іншої публічної інституції, суспільно-політичної сили), що мають на меті формування й утвердження в свідомості суспільства бажаних уявлень про історичне минуле і, відповідно, підваження в суспільній свідомості суспільства бажаних уявлень про історичне минуле, котрі, на погляд суб'єкта політики, не відповідають інтересам спільноти, держави...» [3, с. 25]. У свою чергу, механізмами політики пам'яті (або за більшого рівня інструменталізації історії – історичної політики) є «комеморативні стратегії, топонімічні зміни, організація історичної освіти» [2, с. 19]. Мета цієї статті – простежити зміни, що сталися в гуманітарній політиці харківської міської влади у 2010–2016 роках і були спричинені Євромайданом, агресією Російської Федерації у Криму та на Донбасі, зміною центральної влади в Україні

внаслідок президентських, парламентських і місцевих виборів 2014 і 2015 років.

Харківську владу, представлену після 2010 року міським головою Геннадієм Кернесом і головою обласної державної адміністрації Михайлом Добкіним, дуже часто сприймали й висвітлювали в медіа як виразно проросійську, і деякі дії та заяви її представників тільки підтверджують усталене в попередні роки переконання. Варто згадати тут і справу зі спробою знищити пам'ятний знак УПА в Молодіжному парку [4], і скандал навколо пам'ятної дошки мовознавцеві Юрію Шевельову на вул. Сумській [20], і передруковані в комунальній пресі статті Володимира Путіна [19, 18 жовтня 2011, с. 6]. Однак потрібно також зазначити, що у 2010–2013 роках міський простір центру Харкова дещо українізувався, оскільки, готуючись до Євро-2012, одним із міст-господарів якого був Харків, у центрі демонтували монумент на честь проголошення Радянської влади в Україні (1975 р., скульптори В. Агібалов, Я. Рик, М. Овсянкін) [1, с. 119], на проспекті Правди спорудили флагшток із державним прапором, на площі Свободи оновили пам'ятний знак на честь проголошення державного суверенітету України, на площі Конституції спорудили пам'ятник Незалежності «Україна, що летить» (2012 р., скульптори О. Рідний, Г. Іванова) [19, 30 травня 2012, с. 3]. Крім того, після Євромайдану (який у Харкові відбувався переважно біля пам'ятника Т. Шевченку або між пам'ятником Т. Шевченку та пам'ятником на площі Конституції) [1, с. 119] звалили пам'ятник Леніну (1963 р., скульптори М. Вронський, О. Олійник) [1, с. 28], після анексії Криму до Харкова перенесли з Севастополя пам'ятник Сагайдачному (2008 р., 2015 р., скульптор В. Луцак) [19, № 86, 20 липня 2015, с. 3], а після ухвалення Верховною Радою України пакета декомунізаційних законів в Харкові активісти звалили кілька пам'ятників, зокрема пам'ятник Миколі Рудневу (1959 р., скульптор В. Воловик) [1, с. 149] на однойменній площі (тепер майдан Героїв Небесної Сотні). Також активісти замінили табличку на пам'ятному знаку борцям за радянську владу (1957 р., архітектор Л. Гурова) [1, с. 148] у сквері біля Успенського собору. Тепер монумент містить табличку з написом «Героям, які поклали голову за незалежність та свободу України», до цього напис на ньому був такий: «В день 40-річчя Великого Жовтня тим, що віддали життя за Владу Рад» [18]. Отже, можна стверджувати, що внаслідок діяльності міської влади та активістів у 2012–2015 роках у Харкові сформовано демонстраційну вісь завдовжки 3 850 м (якщо рахувати від флагштока до майдану Небесної Сотні) або 1 800 м (між площею Свободи й монументом на честь Незалежності України), на якій всі пам'ятники так чи так безпосередньо пов'язані з українською історією і якімісь чином зчитують як виразно проукраїнські [22]. Пам'ятники, що там стояли до цього, спроектовані або споруджені під час відлиги, ефектом якої була реабілітація деяких комуністичних діячів, теж були створені, щоб певною мірою позначити окремішність УРСР у СРСР і підкреслити винятковість Харкова для радянської влади в Україні [21, с. 167].

Якщо аналізувати документи, дотичні до розвитку гуманітарної сфери в Харкові, ухвалені Харківською міською радою в 2010–2015 роках, то істотних змін у зв'язку з подіями в Україні в 2013–2014 роках, вони не зазнали. «Комплексна програма розвитку культури у місті Харкові у 2011–2016 рр.» [9] (ухвалена 2010 року) і така сама програма на 2017–2021 роки [8] мають майже однакову мету, а саме «збереження та укріплення позицій Харкова як культурного центра Слобожанщини та України й перетворення його в справжній європейський культурний центр». Автори програми не сумніваються в належності Харкова до України, тому перше завдання програми 2010 року і 2016 року – «виховання у харків'ян почуття патріотизму до рідної країни та Харкова, організація їх дозвілля у святкові дні, забезпечення умов для суспільної й культурної самореалізації талановитої особистості через організацію, проведення та фінансову підтримку різноманітних культурних проєктів, фестивалів і конкурсів, реалізація комплексу освітніх, культурно-мистецьких програм і проєктів для дітей та молоді». Тексти обох програм майже ідентичні, тільки у програмі 2016 року в механізмах реалізації програми не згадано «організацію військових парадів» і термін «Велика Вітчизняна війна». Також до механізмів реалізації програми 2017–2021 років додано

пункт «оновлення та розвиток харківського зоопарку» й вилучено слова про «виховання почуттів інтернаціоналізму». У програмі 2010 року серед механізмів є «зниження рівня злочинності та випадків порушення громадського порядку» [9]. В очікуваних результатах програми 2010 року автори говорять, що її реалізація забезпечить «виховання в людей необхідності спілкування між собою, почуттів людяності і доброзичливого відношення один до одного» [9], натомість такого пункту немає у програмі 2016 року. В «Основних заходах щодо напрямів виконання програми» першою групою заходів 2010 року є «оновлення та розвиток культурної спадщини міста Харкова» [9]. 2016 року ця група заходів на другому місці, натомість немає групи, присвяченої проведенню Євро-2012, група заходів з «фінансової підтримки комунального підприємства «Центральний парк культури та відпочинку ім. М. Горького» [8], розширено групу заходів, присвячених Харківському зоопарку. У програмі 2016 року не згадують російську агресію, Євромайдан, «Небесну Сотню». Близькість міста до зони проведення АТО й наявність парамілітарних груп антидержавної спрямованості, що виявили себе 2014 р., не згадані в пункті, присвяченому проблемам реалізації державної політики у сфері культури в місті Харкові. Отже, Євромайдан і війна на Сході держави істотно не вплинули на культурні програми міста. Харківська міська влада й далі втілює в життя високовартісні проекти, як-от парк Горького й Зоопарк, однак у розробленні докладної програми з розвитку культури в місті з визначеними реальними проблемами широкими громадськими слуханнями пріоритету для себе не бачить.

Також варто проаналізувати різницю відзначенні деяких свят у Харкові у 2014–2017 роках, зокрема Дня Перемоги (9 травня), Дня міста (23 серпня), Дня Державного Прапора України (23 серпня) і Дня Незалежності (24 серпня). День Перемоги – одне з найважливіших свят у радянському каноні, а ставлення до Дня Перемоги та Другої Світової війни – один з ідентичнісних маркерів на пострадянському просторі.

2013 року Харківський міський голова підписав розпорядження «Про святкування 68-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні» [10], 2014 року – «Про святкування 69-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [11], 2015 року – «Про відзначення 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі» [5], 2016 року – «Про відзначення 71-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» [6], 2017 року – «Про відзначення 72-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» [7]. Як ми бачимо, через Євромайдан і війну в Україні назву свята, яке відзначали в місті, змінено в 2014–2015 роках. Також у ці роки змінили спосіб відзначення свят. 2013 року на головній площі Харкова (площі Свободи) відбувся військовий парад [10], у 2014–2017 роках парадів уже не було. 2013 року провели концерт поп-музики [10], після якого був феєрверк, 2014 року харків'яни мали тільки концерт оркестру та феєрверк [11], у 2015–2017 роках обійшлися без концертів і феєрверків. Отже, харківська міська влада погодилася з гуманітарною політикою центральної української влади, прийнявши такий спосіб відзначати День Перемоги, хоч до цього міська влада надала Харкову статус міста військової слави попри те, що такий статус не передбачений українським законодавством і практика надавати такі звання наявна лише в Російській Федерації [19, № 79, 4 липня 2013, с. 1].

Дещо змінено і святкування Дня Харкова (День визволення міста від німецько-фашистських (нацистських) загарбників). Як стверджує Т. Журженко: «Цей день дуже важливе свято для харків'ян. Оскільки немає національного консенсусу щодо інтерпретації Другої Світової війни в українській історії, цей день становить «друге народження» міста, центральну подію в модерній історії Харкова, і, отже, його використовують місцеві політики як консолідувальний символ» [23, с. 608]. 2013 року харків'яни відзначали «День визволення від німецько-фашистських загарбників» [10] з феєрверком, 2014 року – «День визволення від фашистських загарбників» без феєрверка [11], у 2015–2017 роках – «День визволення від нацистських загарбників». Після 2014 року феєрверки в Харкові були заборонені рішенням Міської ради через АТО на Донбасі [12]. Оскільки 23 серпня в Україні відзначають День Державного Прапора, а 24 серпня – День Незалежності, плани заходів щодо відзначення цих

свят у Харкові містить завжди одне розпорядження. Кількість заходів, запланованих на ці дні міською радою, майже не змінено: 2013 року – 68 заходів [14], 2014 року – 58 заходів [13], 2015 року – 59 заходів [15], 2016 року – 64 заходи [16], 2017 року – 57 заходів [17]. У Таблиці 1 показано характер заходів із відповідних передсвяткових розпоряджень Харківського міського голови за роками.

Таблиця 1. Кількість заходів, запланованих міською владою згідно з «Розпорядженням про відзначення Дня міста, Дня Незалежності та Дня Державного Прапора»

Характер заходу	2013		2014		2015		2016		2017	
місцевий	48	71 %	31	53 %	27	46 %	29	45 %	26	45 %
національній	9	13 %	10	17 %	12	20 %	13	20 %	11	19 %
спортивний	4	6 %	11	19 %	11	19 %	8	13 %	10	18 %
інший	6	9 %	6	11 %	8	14 %	14	22 %	11	19 %
релігійний	1	1 %	0		1	1 %	0		0	
разом	68		58		59		64		58	

Таблицю укладено за [13–17].

Використовуючи цю таблицю, ми можемо зауважити про тенденцію зменшувати кількість заходів, пов'язаних з містом, і збільшувати кількість заходів, присвячених національним святкам. Варто наголосити, що святкування Дня міста, Дня Державного прапора та Дня Незалежності не вичерпують заходи, заплановані розпорядженнями Харківського міського голови. Зазвичай у ці дні в місті відбуваються різноманітні заходи, організовані Харківською обласною державною адміністрацією, іншими державним інституціями й неурядовими організаціями. Є також деякі змістові різниці в цих розпорядженнях. Так, у 2013–2016 роках серед заходів було покладання квітів до пам'ятника маршалу Жукову; 2017 року також наявний параграф із адресою пам'ятника, протене згадано, кого саме вшановуватимуть квітами, хоча за вказаною адресою пам'ятник лише один.

Харківська міська влада після Євромайдану дещо змінила підхід до політики пам'яті в місті. Через війну на Сході України вона майже не має сумнівів щодо рішень центральної влади й не використовує гуманітарні питання, щоб мобілізувати свій електорат (як це було раніше). Варто зазначити також, що форму і зміст міських програм розвитку й підтримки культури суттєво (крім істотних ідеологічних маркерів) за 2013–2016 роки не змінено, що свідчить про неперіоритетність цієї царини для харківських очільників. Є тенденція збільшувати частку заходів, присвячених національній історії й культурі під час святкування Дня міста та Дня незалежності, однак варто звернути увагу на невичерпуваність усіх міських подій заходами, організованими міською владою в ці дні, а також на те, наскільки помітні важливі для містян ці заходи.

Література

1. Борисова Т. Историко-революционные памятники Харьковщины: Очерк / Т. Борисова. – Х.: Прапор, 1977. – 200 с.
2. Гайдай О. Кам'яний гість. Ленін у Центральній Україні. Видання друге / Олександра Гайдай. – Київ: К.І.С., 2018. – 280 с.
3. Гриценко О. А. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підрунтя, послання, реалізація, результати / О. А. Гриценко. – Київ: К.І.С., 2017. – 1200 с.

4. Портнов А. Батьківщина-мати versus Степан Бандера: екскурсія вибраними пам'ятниками Другої світової війни / А. Портнов // Соціологія міста/ ред. О. Міхеєва. Донецьк, 2010. – С. 305-317.
5. Про відзначення 70-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/632668>.
6. Про відзначення 71-ї річниці Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/649004>.
7. Про відзначення 72-ї річниці Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/659196>.
8. Про затвердження Комплексної міської програми розвитку культури в місті Харкові на 2017-2021 роки // Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Доступ до джерела: <https://doc.citynet.kharkov.ua/uk/profile/document/view/id/655798>.
9. Про затвердження Комплексної міської програми розвитку культури в місті Харкові на 2011-2016 роки// Харківська міська рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-zatverdzhennya-kompleksnoyi-miskoyi-programi-rozvitku-kulturi-v-misti-harkovi-42615.html>.
10. Про святкування 68-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні // Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/>.
11. Про святкування 69-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/626785>.
12. Про тимчасову заборону використання піротехнічних засобів// Харківська міська рада. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/document/pro-timchasovu-zaboronu-vikoristannya-pirotekhnichnikh-zasobiv-45465.html>.
13. Розпорядження про святкування 360-річчя заснування міста Харкова, Дня визволення міста Харкова 71-ї річниці визволення Харкова від фашистських загарбників, Дня міста, Дня Державного Прапора України, 23-ї річниці Незалежності України// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/634106>.
14. Розпорядження про святкування 70-ї річниці визволення Харкова від німецько-фашистських загарбників, Дня міста, Дня Державного Прапора України, 22-ї річниці Незалежності України // Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/628268>.
15. Розпорядження про святкування 72-ї річниці визволення Харкова від нацистських загарбників, Дня міста, Дня Державного Прапора України, 24-ї річниці незалежності України// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/642479>.
16. Розпорядження про святкування 73-ї річниці визволення Харкова від нацистських загарбників, Дня міста, Дня Державного Прапора України, 25-ї річниці незалежності України// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/651678>.
17. Розпорядження про святкування 74-ї річниці визволення міста Харкова від нацистських загарбників, Дня міста, Дня Державного Прапора України, 25-ї річниці незалежності України// Єдиний міський реєстр актів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doc.citynet.kharkov.ua/ru/profile/document/view/id/661797>.

18. Харківські активісти перейменували «Вічний вогонь» // Українська Правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/05/9/7067261>.
19. Харьковские Известия (газета, Харків).
20. Як Харків позбувся меморіальної дошки Юрію Шевельову // ВВС. [Електроннийресурс]. –Режимдоступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2013/09/130925_sheveliov_kharkhiv_dt.
21. Dobczansky M. From Soviet Heartland to Ukrainian Borderland: Searching for Identity in Kharkiv, 1943–2004/ Markian Dobczansky. – Stanford, 2016. – 313 p.
22. Kutsenko D. Using Public Space in Kharkiv by Protesters in 2013–2014// Warsaw East European Review. – 2017. – Vol. 7. – P. 169-178.
23. Zhurzhenko T. “Capital of Despair” Holodomor Memory and Political Conflicts in Kharkiv after the Orange Revolution // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25. – No. 3. – P. 597-639.